

YABANCILAŞMA OLGUSUNUN FOTOĞRAFİK YANSIMASI

PHOTOGRAPHIC REFLECTION OF ALIENATION

Tolga Aksakal*

Özet

Fotoğrafın bilimsel, estetik ve ticari gelişimleri bütünüyle birbirlerinden farklı olgulardır. Fotoğrafta estetik gelişim başlıca bir temsil aracı olarak Oscar Gustave Rejlander ile tam anlamıyla başlayan resimselcilik akımı üzerinden gelişmiştir. Bununla birlikte belgesel fotoğraf da fotoğraf sanatına enformasyon özelliğini veren bir başka olgudur. Tipoloji gibi alt disiplinlerde kendini cisimleştiren fotoğrafta yabancılaşma olgusu, belirli genel akım veya türlerle kendini ortaya koymuş, Robert Frank gibi isimlerle bilinçli olarak fotoğrafa kodlanmaya başlamasıyla başlıca bir estetik boyutuna ulaşmıştır.

Anahtar kelimeler: Fotoğraf, yabancılaşma, belgesel fotoğraf, tipoloji, resimselcilik ve estetik.

Abstract:

The developments of photographic evolutions are different facts which have ways as scientific, aesthetic and commercial. The aesthetic evolution of photography is developed exactly by a mainstream which is called pictorialism by Oscar Gustave Rejlander. At the same time documentary photography gives photographic idea a new identity, information. The alienation fact in photography which was advanced by typology manifested itself by mainstreams or genres and it gained an aesthetic side with photographers like Robert Frank with representing the vision.

Key words: Photography, alienation, documentary photography, typology, pictorialism and aesthetics.

Giriş

Fotoğrafın bilimsel açıdan bulunuşu, 19. yüzyıldaki pozitivist ve materyalist bir duruşun bilimsel karşılığı olarak kendini göstermiştir. 19. yüzyıl başlıca bilimsel devrimlerin, teknolojik buluşların ve ironik olarak metafiziğe sanatsal anlamda dönüşün çağıdır. Bu gelişmelere paralel olarak, Wilhelm Hegel ve Karl Marx'ın da işaret ettiği üzere, yabancılaşma olgusu bu yüzyılı derinlemesine sarmıştır. Aydınlanma Çağı'nın katkısı ile Barok dönemde Kilise'nin kuvvetini artırmasına rağmen, teolojik evreden pozitif evreye geçilmiş olması bu yüzyılın metafizik olana sırtını dönüp, bütünüyle fenomenolojik olanı ifade etmesi, duyu ve metafizik olandan beslenen sanatçıların belli oranda daha çok metafiziğin içerisine düşmesini sağlamıştır. Bu durum da gerçeğin olduğuna en yakın saptamaları ifade eden fotoğraf aracına yeni bakış açıları ile birlikte yeni kullanım alanları getirmiştir. Bu surette fotoğrafın özsel kimliklerinden belki de en önemli

si, kendine yabancılaşan bir çağın tanığı olmasında yatmaktadır. Bununla birlikte fotoğraf, ontolojik açıdan birey için herhangi bir şeyi yeniden var eden, onu hatırlatan bir araçtır. Bir şeyi kendi belleğinin ötesinde, başka bir araç üzerinden hatırlama arzusu psikanalitik olarak bireyin kendisine yabancılaşmasıdır. Bu metinde yabancılaşma kavramının tanımı yapıldıktan sonra, ifade edilmiş olan konular belirli fotografik yaklaşımlar üzerinden ele alınacaktır.

Yabancılaşma

Etimolojik Yaklaşım: Antik Grekçede “alloiosis” ve bundan türetilen Latince “alienatio” kökenli olan yabancılaşma kavramı, “esrime, kendinden geçme, benliğinin dışına çıkma” anlamında kullanılmıştır. Helenistik dönemde ise, “Bir ve Tek Olanla”, diğer bir ifadeyle Tanrı'yla bütünleşme” anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde yabancılaşma, ruhun daha alt bir varlık biçiminden, başka bir ifadeyle kendi varoluşundan sıyrılarak, her şeyin kaynağı olan “Bir ve Tek” ile bütünleşmesi halini tanımlamaktadır (1).

Terminolojik Yaklaşım: Yabancılaşma, Farsça kökenli yaban sözünden türetilmektedir. Yaban sözünün Farsçadaki karşılığı ise boş, ıssız yer anlamına gelen ‘yâbân’dir. Yine Farsçadaki çöl, ova, ıssız yer gibi anlamları olan ‘beyâbân’ sözü buradan türer. Türkçede yaban sözcüğünü karşılayan bir de ‘il, el’ sözcükleri vardır. Bu çerçevede ‘yabani’ veya ‘yabancı’ elden olan, ‘yerli, bildik olmayan kimse’ demektir. Anlam daha da genişletildiğinde evcil olmayan, uygarlaşmamış, toplumdışı kalan gibi karşılıklara da rastlamak mümkündür (2).

Yabancılaşma ve Felsefe

Wilhelm Hegel ve Yabancılaşma: Hegel'in felsefesi “Mutlak Tin”in yabancılaşması üzerine kurulmuştur. Bu felsefe, “Mutlak Tin”in sürekli hareket içinde kendisini gerçekleştirmesi sürecinde ifadesini bulmaktadır. Diyalektik süreç içinde “Mutlak Tin”in hareketi, bir yabancılaşma hareketi olduğu kadar, aynı zamanda bir yabancılaşmadan kurtulma hareketidir (3).

Hegel'e göre yabancılaşma, insanın fiziki ve ruhi varlığı arasındaki ayrım sonucu ortaya çıkmaktadır. Hegel'in yabancılaşma kavramında insan, çevresine yabancılaşmakta, kendisini düşünen ve hisseden bir varlık olarak görmemektedir. İnsanın doğaya ve kendi ruhuna yabancılaşmasının sebebi ürettiği mal ve eşyalardır. İnsan, varlığını ancak ürettiği mal ve eşya aracılığıyla kanıtlayabildiğine inanmakta, böylece de insan yaşamı, mutsuz bilincin ve korkuların bir ürünü haline gelmektedir.

Karl Marks ve Yabancılaşma: Marks'ın kapitalizm üzerine yaptığı felsefi ve toplumsal eleştirisi, işçilerin ekonomik refahları ve özel yaşamları üzerinde piyasa ekonomisinin olumsuz etkileri konusunda yoğunlaşmaktadır. Kapitalizmle birlikte gelişen özel mülkiyet ve işbölümü, işçilerin aşağılanmasına ve kişiliksizleşmesine neden olmakta ve Marks'ın sıkça kullandığı yabancılaşma kavramıyla ifade edilen olumsuz bir durumu ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir.

Marks'a göre yabancılaşmış durumdaki işçiye yaptığı iş, artık kendi dışında bir varlık gibi görünmektedir ve istemeyerek yerine getirdiği bir süreç durumundadır. İşçinin var olan özgürlüğü yalnızca yeme, doğurma gibi yaşamsal fonksiyonlarıyla sınırlıdır. Genel olarak Marks'ın yabancılaşma teorisi, sadece çalışanın kapitalist toplumda karşı karşıya kaldığı olumsuzluklar üzerinde durmamakta, aynı zamanda bu olumsuz durumların ahlaksal açıdan olumsuzlaşmasını da içermektedir.

Marks'ın üzerinde durduğu ilk yabancılaşma boyutu işçinin emeğine yabancılaşmasıdır. Marks'a göre kapitalist sistem içerisinde işçi, emeği üzerinde, dolayısıyla da emeği sonucu ortaya çıkan ürün üzerinde kontrol sağlayamamaktadır. Böylece işçinin emeği ve emeği ile ürettiği ürün, işçi için giderek farklı bir durum arz etmektedir. İşçi üretim sürecinde bedensel ve zihinsel emek gücünü tam kapasiteyle kullanamamakta, ürettiği eşyayı hiçbir şekilde satın alamayacak duruma gelmektedir. İşçinin emeği sonucu ortaya koyduğu ürün, artık işçinin karşısında yabancı bir nesne olarak durmaktadır. Başka bir ifadeyle kontrolü dışında işçi tarafından üretilen mal daha sonradan işçinin karşısına yabancı bir nesne olarak çıkmaktadır (4).

Yabancılaşma Olgusunun Fotoğraftaki Yansıması

Ontolojik Bir Yabancılaşma Olarak Resimselcilik: Resimselcilik (pictorialism) 19. yüzyılda ortaya çıkan, resme öykünen ve fotoğrafın da resim gibi bir sanat yapıtı olması gerektiğini savunan bir görüştür. Resimselcilikte fotoğrafçı yalnızca vizyonu dâhilindeki gerçeği yansıtmakla kalmaz, onun içine kendi yaratıcılığını da katar, gerçekçilikten uzaklaşma eğilimi gösterir. İçinde tıpkı resimde olduğu gibi sembolizm, alegori tekniği ve metaforik anlatım da bulunur.

Resimselcilik, fotoğrafın özsel niteliklerinin doğru anlaşılmasından doğan bir yabancılaşmanın sanatsal dışavurumudur. Louis Arago, Fransız Bilimler Akademisi'nde fotoğrafın bulunuşu, işlevleri, amacı ve niteliklerini tanımladıktan sonra toplumun fotoğrafı gerçeğin olduğuna en yakın bir şekilde saptayabilen bir araç olduğunu idrak ettiğini, ancak amacını belki de saf fotoğraf ekolüne kadar tam olarak kavrayamadığını belirtir. 1839'dan hemen sonra bir koldan belgesel fotoğraf türü başlamış, ancak fotoğraf 1857'de Oscar Gustave Rejlander'in yaptığı "Yaşamın İki Yolu" kolajıyla birlikte kendinden önceki çağlara ait olan bir sanat aracının kapsadığı alana girmiştir. Bu kurgusal fotoğraf projesinde Rejlander, hem bilge, hem de yozlaşmış bazı karakterleri aynı kompozisyon içerisinde betimlemiştir. Ahlaki yönelim üzerinde felsefi bir tartışma ve eleştiri niteliği de bulunan bu fotoğrafik çalışmayla birlikte, fotoğraf, sanatsal niteliğini resim sanatının biçimsel ve anlamsal uzantılarında kendisini cisimleştirmiştir.

Ortalama bir saptama ile 19. yüzyılın sonuna kadar fotoğrafik bir akım olarak resimselcilik devam etmiş ve Saf Fotoğraf Ekolü ile de son bulmuştur.

Friedrich Nietzsche'nin de ifade ettiği gibi, bir şeyi bütünüyle kabul etmek için, önce reddetmek gerekir. Alfred Stieglitz'in önderliğindeki Saf Fotoğraf Ekolü, belli bir evreye kadar resimselci eserler vermiş, daha sonra da fotoğrafın gerçeğin olduğuna en yakın temsilcisi olduğunu savunmaya başlamışlardır. Bu evreden itibaren ise, fotoğrafta resimselcilik bir stil, yani bir üslup olarak devam etmiştir. Güncel örnekler arasında Gregory Colbert ve Robert ParkeHarrison popüler örnekler arasındadır.

Belirtilmiş olduğu gibi resimselcilik, insanın fotoğrafa yabancılaşmasından doğan sanatsal bir yaklaşımdır. Bu yabancılaşmanın ontolojik bir tavrı olduğu açıktır. Çünkü ontoloji, nesnenin varlıksal nitelik ve boyutlarını felsefi sorularla irdeleyen felsefi bir disiplindir. Fotoğrafın amaç, işlev ve niteliksel bir takım önermelerinin toplum veya herhangi biri tarafından doğru algılanmaması, ifade edilmiş olduğu gibi insan ve fotoğraf arasında bir yabancılaşma modeli olarak karşımıza çıkar.

Psikanalitik Bir Yabancılaşma Olarak Tipoloji: Tipolojinin en sağlıklı tanımı şudur: Aynı katman içinde birbiriyle ilişkili olduğu saptanan buluntuların belli bir araç kullanarak biçimsel özelliklerine göre sınıflandırılmasıdır. Gustav Oscar Montelius tarafından geliştirilen bu teoriye fotoğrafik anlamda baktığımızda, biçimsel tema olarak aynı ışık, aynı açı ve benzeyen fonlar üzerinden belirli bir üslup ve oldukça sistemli bir şekilde yapılan fotoğrafik bir proje anlamını temsil eder. Bu noktada karşımıza Weimar Cumhuriyeti'nin son dönemlerine kadar Alman tipolojisi üzerine çalışan August Sander çıkar.

John Berger, Sander'in tipolojik yetkinliği ile alakalı şunları söyler: "August Sander fotoğraflarını çekmeden önce modellerine ne söylerdi? Ve söylediklerini nasıl söylerdi ki hepsi de ona aynı şekilde inanırlardı?" Berger devam eder: "Sander'in modellerinin hepsi objektife gözlerinde aynı ifadeyle bakarlar. Farklılık varsa eğer bu, modelin kendi deneyimlerinin ve kişiliğinin sonucudur - papaz, duvar kağıtçısından farklı bir yaşam sürmüştür; ancak Sander'in fotoğraf makinesi hepsi için aynı şeyi temsil eder"(5).

Yabancılaşma ile psikanalizi fotoğrafik bağlamda özdeşleştireceğimiz hipotez bu noktada kendini açığa çıkarır. Fotoğrafın hem başkalaştırma, hem de aynılaştırma gücü; aynı zamanda bir kere saptananın değiştirilemezliği ilkesiyle beraber fotoğraflanan obje (insan) üzerinde otoriter ve mutlak bir hâkimiyet kurar. Bu hâkimiyetin yarattığı o görünmez etki ile birlikte insan, bir surette ya olduğu gibi, ya da olduğundan daha güzel görünmek için fotoğraf çekildiği sırada belirli nesnel bir ideale doğru kendini konumlandırır, bir şekilde kendini idealize eder. Bunu da ifade edilmiş olduğu gibi var olan koşulundan daha kötü kaydedilmemek için yapar, nedeni ise pek tabii ki psikanalitik anlamda bir korkudur. Böylece insan, tarafından kaydedildiği bilimsel saptama aracı olan fotoğraf makinesine karşı bir yabancılaşma evresine girmiş olur. Hem fotoğrafın, hem de sinematografin saptadığı objeyi başkalaştırdığı yadsınamaz bir gerçektir, her ne saptanıyorsa saptansın, objenin biçimsel nitelikleri olduğundan daha farklı, görünmez bir etkiyle yeniden üretilecektir.

Fenomenolojik Bir Yabancılaşma Olarak Belgesel Fotoğraf: Bilindiği üzere, daha 1842 senesinde David Octavius Hill ve Robert Adamson'ın dört yüz

yetmiş adet İskoç din adamını sistemli bir proje dâhilinde fotoğraflaması, dönem itibarıyla yeni bir tür olarak belgesel fotoğrafın da başlangıcı olarak nitelendirilmektedir. Belgesel fotoğraf, fotoğraf sanatına “enformasyon” kimliğini armağan eden, var olan gerçek obje ve olaylardan hareket eden bir fotoğraf türüdür. Her şeyden önce birincil amacı, topluma gözün görmediğini göstermektir. Pek çoğu zaman alt metin gerektirir, sembolik anlatıma kapalıdır ve realist bir üsluba sahiptir.

Belgesel fotoğraf ile fenomenolojik bir yabancılaşma olgusunu bağdaştıran paradoks, belgesel fotoğrafın kendi içinde taşıdığı ironiyi kendine köleştirir. Belgesel fotoğrafta, fotoğraflanan nesnenin (insan) biçimsel olarak güzel veya çirkin olması önemini yitirir, bunun yerine nesnenin taşıdığı bilgiler, nicelik ve nitelik açılarından önem kazanır. Yani izleyici, biçimin salt görüntüsünden hızlıca onun taşıdığı içeriğe; anlamına, önermesine, işlevine, niteliğine ve amacına geçer. Steve Mc Curry'nin “Afgan Kızı” gibi birkaç istisnadan dışında, belgesel fotoğraf izleyicisi için nesnenin estetik veya estetik dışı olmasının hiçbir önemi yoktur; aynı zamanda zaten olmamalıdır. Bununla birlikte pek tabii ki doğanın yarattığı her objenin hem kendi içerisinde, hem de ötekiyle karşılaştırıldığında güzelliği vardır. Aynı zamanda belli bir güzellik seviyesini aşan bir obje fotografik olarak saptandığında, objenin güzelliğine doğru orantılı olacak şekilde izleyicinin algısı fotoğrafın güzelliğinden, nesnenin güzelliğine doğru algısal bir doğrulama işlemi içerisine girecektir. Alfred Stieglitz'in “Equivalents” serisi bulutlar üzerine belgesel nitelikli bir tipolojidir ancak insan algısı belli bir noktadan sonra fotoğrafın değil, bulutların güzelliği üzerinde odaklanır.

Tüm tanımlanmış olgular bağlamında açıkça ifade edilmelidir ki, belgesel fotoğrafın kimliği estetik olana karşı bir yabancılaşma biçimidir. Bu durum aşkın, duyuşal nitelikte olduğu için fenomenolojiktir.

Robert Frank ve Yabancılaşma Estetiği: Robert Frank 1928 İsviçre doğumlu, Amerikalı bir fotoğrafçı ve avant-garde sinemacıdır. 1958'de gerçekleştirdiği “The Americans” projesi, Frank'in dünyaca ünlenmesine sebep olan ve pek çok bağlamı alt metninde barındıran bir projedir. İlk bakışta yalnızca başarılı bir belgesel çalışması imiş gibi görünen bu projede, aslında oldukça görünür bir şekilde yabancılaşma olgusunu yaşayan insan betimlenmiştir. Projenin yapıldığı tarihe baktığımızda karşımıza iki dünya savaşı ve bir büyük ekonomik krizi yaşamış; reklam sektörünün gelişmesi ve televizyonun yavaşça hayatlarında yer almaya başlamasıyla postmodernite evresine yavaşça adım atan ve geç-kapitalist evrenin zirvede olduğu bir dönemin tanığı olan insan ve onun gündelik kareleri karşımıza çıkar.

Frank'in fotografik üslubu biçimsel olarak tahmin edileceği üzere siyah beyaz film kullanmasıyla başlar. Resimselci evrenin sonlanması ve pankromatik filmlerin kendini gösterdiği bu yıllarda siyah-beyaz film ile çalışmak “geride bırakılmışlık” temasının daha şairane bir dil ile vurgulanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bununla birlikte özellikle Frankfurt Ekolü'nün üzerinde durduğu kavramlar olan makineleşmek, Fordizm ve yaşamın sistemleştirilmesi gibi durumların bire bir yansıması mevcuttur. Gündelik yaşamın makineleşmiş ritmini yaşayan insanlar, sanki yaşadıkları hayatı kendileri seçmişçesine ve durum normalmiş gibi olağan ifadelerle hayatlarına devam ederken betimlenmişlerdir. Bununla birlikte projenin bir başka yönü ise, bir şapka, bayrak gibi nesnelere tarafından örtülen

yüzlerin var olmasıdır. Bu durum aynı zamanda kadrajın dışında kalmak ve netsizlik gibi fotoğrafçının belirlediği bir üslup ile de desteklenmiştir. Tahmin edileceği üzere fotografik bir çözümlemede bir şey tarafından kapanmış yüzlerin kavramsal çözümlenmesi “kimlik kaybı” ve “kimliksizlik” gibi bağlamları temsil eder. Kimliksizlik bağlamı ise kişinin bir surette kendine yabancılaşmasıdır.

Bununla birlikte Frank'in karelerinde son derece ironik ve paradoksal olarak kendini gösteren biçimsel düzenlemeler mevcuttur: Kırık cam bir şişenin dibinde kalmış alkol, bir oyuncak araba ve New York yazısını aynı karede kullanmak; amaçsızca bir noktaya odaklanmış bir kadının etrafında uzun pozlama ile diğer insanları netsizleştirmek ve beyaz bir bebeği tutan zenci anne vb. Kullandığı alt ve geniş açılar algıyı bozmakta ve ideal kompozisyon estetiği anlayışına bir anti-tez niteliği taşımaktadır. Frank'in bir fotoğrafında yoldan geçen bir cüceyi, başka bir insana bakarken fotoğrafladığı kare ve tuvalette ayakkabı boyacısını çektiği kare unutulmazlar arasındadır. Frank'in tüm bu nitelikte olan fotoğrafları bir tek albüme topladığında, ortaya pek çok alt bağlamı olan genel bir kavram çıkmaktadır; o toplumdaki hem kendine, hem bir başkasına, hem de sisteme karşı yabancılaşmış bireyleri ortak kavramsal özellikleriyle fotoğraflamıştır.

Sonuç

Fotoğraf ve yabancılaşma olgusu tarihsel perspektifte bir dizi olgudan sonra kendini bulmuş ve Robert Frank'le birlikte estetik bir konuma ulaşmıştır. Önceki pasajlarda saptanmış olduğu gibi, ontolojik bir bakışla fotoğraf resimselcilikle kendini cisimleştirmiş, psikanalitik bir bakışla Sander'in tipolojik yaklaşımında kendini göstermiş ve fenomenolojik olarak da belgesel fotoğrafın paradoksunda görünüşe çıkmıştır. Yabancılaşma olgusu önce modernizmin uyguladığı kültür endüstrisi ve sistemleşmiş insan paradigması yüzünden yaşanan krizler ile görünür hale gelmiş, sonra da teknolojinin gelişmesinin desteğiyle postmodernizmin kurguladığı çoğulcu, imgesel ve simülatif dünya ile zirveye çıkmıştır. Fotoğraf medyumunda yabancılaşma Robert Frank gibi isimlerle belirli estetik boyutlara ulaşmış ve temsil edilmiştir. Belgesel fotoğraf bağlamında, yabancılaşma olgusunun belirli bir evrede başlıca bir estetik öge haline geldiği açıkça görülmektedir.

*Tolga Aksakal

Gediz Üniversitesi, Tasarım Meslek Yüksek Okulu, Grafik Tasarım Bölümü Başkanı

Adres: Gediz Üniversitesi, Seyrek 35665, Menemen, İzmir.

E- Posta: aksakaltolga@gmail.com

Dipnotlar

1. Demirer, Temel; Sibel Özbudun; 1998, Yabancılaşma, Ankara, Öteki Matbaası, s.10.
2. Eyübođlu, İsmet Zeki; 1995, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, İstanbul, 3. Basım, Sosyal Yayınlar, s.714.
3. Tolan, Barlas; 1996, Toplum Bilimlerine Giriş, 4. Baskı, Ankara, Adım Yayıncılık, s.284.
4. Ferguson, Iain; Michael Lavalette; 2004, Beyond Power Discourse: Alienation and Social Work, British Journal of Social Work, İngiltere, Cilt: 34, Sayı: 3, s.300.
5. Berger, John; 2007, O Ana Adanmış, İstanbul, 4. Basım, Metis Seçkileri, s.43.

Kaynaklar

- Demirer, Temel; Sibel Özbudun; 1998, Yabancılaşma, Ankara, Öteki Matbaası.
- Eyübođlu, İsmet Zeki; 1995, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 3. Basım.
- Tolan, Barlas; 1996, Toplum Bilimlerine Giriş, 4. Baskı, Ankara, Adım Yayıncılık.
- Ferguson, Iain; Michael Lavalette; 2004, Beyond Power Discourse: Alienation and Social Work, British Journal of Social Work, İngiltere, Cilt: 34, Sayı: 3.
- Berger, John; 2007, O Ana Adanmış, İstanbul, 4. Basım, Metis Seçkileri